

FIBULAS OF THE NOMADE IN THE SOUTHERN URALS

Since the treatise written by A. K. Ambros and devoted to fibulas was published new findings have appeared, including those from the late Sarmatian graves of the Southern Urals. These findings are concentrated mainly in three burial grounds: Lebedovian (24), Temyasovian (7) and Andreyevsky (5). Other burial grounds had only solo specimens.

Sash single fibulas with a tied receiver (20) dated the 2nd cent. and first half of the 3d cent. occupy a significant place. Solo forms of fibulas include two highly profiled fibulas with an upper bow-string, laminar and rod-like backs and three fibulas of the provincial hinged type with enamel. The so-called pizzicato hinged large-size fibula is unique for the eastern regions.

A group of large-size fibulas with an elbow-shaped back and a scroll at the tip of an entire laminar receiver (35) is the most numerous and variable. Found in well dated assemblages, they permit correcting dates suggested by A. K. Ambros. In particular, the period of existence of fibulas with an elbow-shaped back and high laminar receiver may be expanded to the whole 3d cent. and, probably, to the second half of the 2nd cent.

The both mass groups of fibulas are concentrated along the northern edge of Sarmatian culture, i. e. on the southern borders of the forest-steppe. As to the centres which manufactured fibulas: highly profiled types of fibulas were manufactured by Bosphorian craftsmen (A. K. Ambros held that opinion as well), though quite possible that certain fibulas might be produced at the Urals workshop. Fibulas with a scroll on a high receiver were most probably manufactured in the Urals.

ПАЛЕОЛІТИЧНЕ ПЕЧЕРНЕ СВЯТИЛИЩЕ НА МЕЖІ ЄВРОПИ ТА АЗІЇ (ПІВДЕННИЙ УРАЛ)

В. Т. Петрін

Публікуються матеріали Ігнатіївської печери на Південному Уралі з живописом пізньопалеолітичного часу.

Серед археологічних джерел доби палеоліту переважають пам'ятки господарської, мисливської та побутової діяльності — поселення, стоянки, стійбища та майстерні. Аналіз цих матеріалів дає уявлення про еволюцію матеріальної культури: розвиток кам'яної індустрії, предмет мисливства, типи будівель тощо. І зовсім обмежена кількість археологічних джерел характеризує світогляд, духовний світ стародавньої людини. До таких пам'яток належать печери, на стінах яких знайдено рисунки доби палеоліту. Можна сказати, що саме цей клас джерел є провідним у реконструкції світогляду стародавньої епохи.

Відомо, що більшість печер з рисунками плейстоценових тварин розташовано в Західній Європі, на території Іспанії, Франції та меншою мірою Італії. На сьогодні відомо близько 150 печер з живописом, зосереджених в основному в двох районах (північ Іспанії та піренейська частина Франції). Печерний живопис належить до різних етапів пізнього палеоліту, починаючи з оріньяку та закінчуючи пізнім мадленом. Розквіт мистецтва настінного живопису в печерах припадає на ранній та середній мадлен — близько 15—14 тис. років тому. Тематика, сюжети, композиції дуже різноманітні, провідною темою є, на думку А. Леруа-Гурана, поєднання жіночої та чоловічої основ¹.

Пошук печер з палеолітичним живописом вівся й ведеться дуже широко, але поки що нерезультативно, хоча відкрито печери з живописом поза ме-

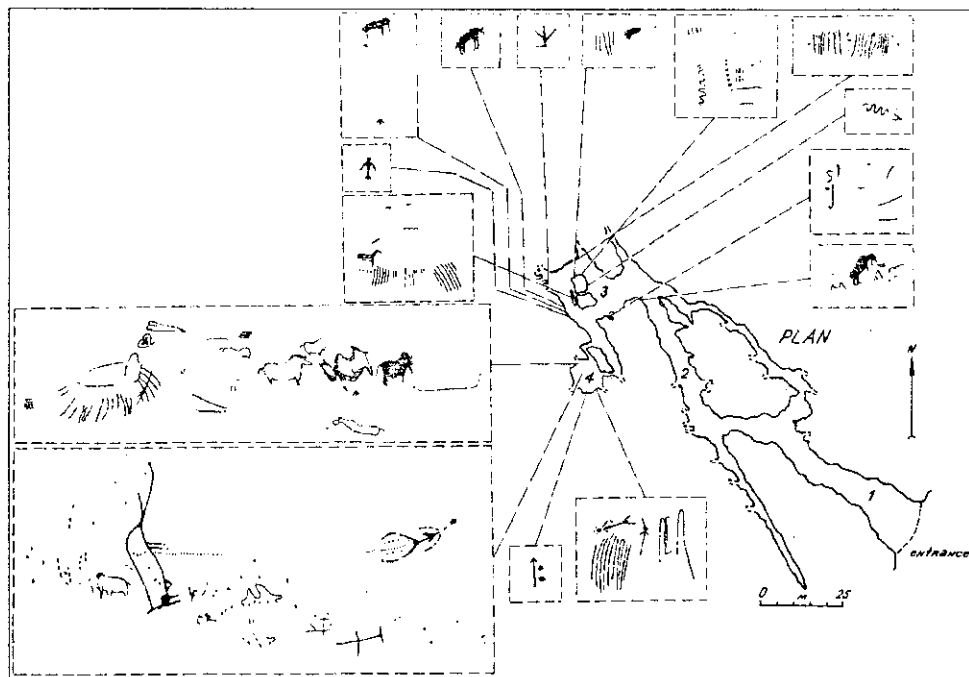

Рис. 1. План Ігнатіївської печери зі схемою розташування рисунків.

жами традиційного району їх існування. Згадаємо, наприклад, виявлення в Румунії печери Кокулат, кількох печер на о. Сицилія.

Печерні рисунки на території Росії вперше знайдено на Південному Уралі в 1959 р. О. В. Рюміним в Каповій печері. Це — величезна карстова порожнина довжиною 2,5 км, з входу якої (висота 25 м) витікає р. Шультганівка. На стінах печери на нижньому (Купольний зал, зал знаків, зал Хаосу) та верхньому поверхах (зал Мамонтів) знайдено зображення тварин: мамонтів, носорога, коней та численні умовні знаки, тектиформ, клавіформ тощо. На нижньому поверсі під малюнками є культурний шар з кам'яними знаряддями — знайдено близько 200 екз.

Другу печеру з палеолітичним живописом (Ігнатіївська) виявлено на відстані 200 км на північ від Капової, яка також розміщена в межах Південного Уралу, приблизно за 100 км на захід від кордону Європи та Азії. Її протяжність близько 600 м, вона починається величезним округлої форми входом діаметром 12 м. Виділяється кілька великих морфологічних підрозділів. Малюнки розташовано переважно в двох гротах: Великому та Дальньому залах. Саме в них на стінах та стелі рисунки виконано червоною вохрою та чорною фарбою (рис. 1).

У Великому залі площею в декілька сотень квадратних метрів — найбільша кількість рисунків. З добре збережених композицій треба відзначити зображення мамонта, виконане в силуетній манері, нижче два списи, спрямовані в нього; коня, невеликого за розмірами; серії вертикальних ліній; змії та окремих прямих ліній.

Другу композицію складає зображення змії, сім овальних плям, розташованих одна під одною, та чотири геометричні фігури, що утворюють велику пляму з трьома відрізками прямих навколо неї. Є ще ціла низка окремих зображень та малюнків зруйнованих композицій: мамонт, антропоморфна істота, змія, якісь знаки (рис. 2; 3).

Основними одиницями зображення в композиціях були: вертикальні лінії, представлені різноманітними за чисельністю групами, змії (3 випадки), геометричні знаки. Усі малюнки, за невеликим винятком, виконані вохрою.

Найвиразніші зображення зосереджено в Дальньому залі. Усі вони нанесені на стелю (плафон) та згруповані начебто в три композиції.

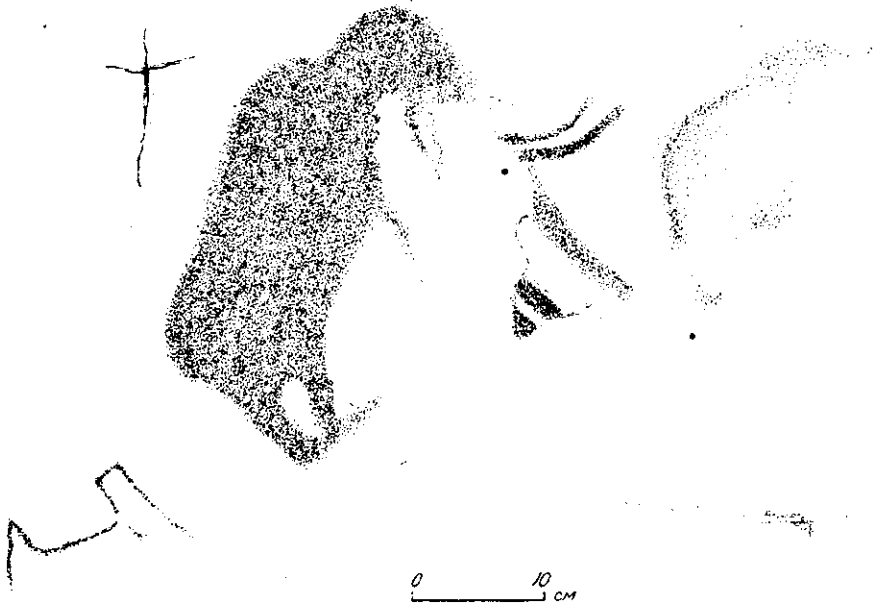

Рис. 2. Зображення мамонта (вохра). Великий зал.

Центральну частину займає зображення великих розмірів «Червоного панно» протяжністю понад 8 м (рис. 4). Тут можна помітити дві домінуючі постаті: одна — фігура жінки висотою 1,2 м з широко розставленими ногами. З її проміжності виходять три лінії плям: центральна — найдовша, бокові коротші. Друга — фігура тварини в статичній позі в профіль, видно два роги, ноги, ознаку статі. Дуже важливо, що з грудей тварини виходить лінія плям, аналогічних до тих, що виходять з проміжності жінки. Ці дві лінії не змикаються, знаходяться на одній прямій і ймовірність випадковості такого розташування, звичайно, дуже мала. Таким чином, ми маємо композицію, яка відбиває основну ідею печерного святилища. Нам здається, що суть ідеї зводиться до поєднання людського (прамати) та тваринного природного початків. У такій графічній формулі природа і людина — рівні один одному та перебувають у нерозривному зв'язку.

Рис. 3. Антропоморфне зображення (вохра). Великий зал.

Друге велике скупчення рисунків — «Чорне панно» — також розташоване на стелі (рис. 5) та виконане чорною фарбою. Це зображення двох мамонтів, один з них виконаний контурно, інший силуетно, останнє зображення вкрите кальцитовою плівкою та ледь простежується. Є зображення трьох коней, верблюда (?), геометричних фігур (трикутник, неправильний прямокутник) та антропоморфної личини серцеподібної форми (рис. 6). На протилежному боці гроту, також на стелі, є чорні малюнки. В одному випадку це зображення дротика і поряд з ним дві плями, в іншому — багатоелементна композиція: вертикальні лінії, в центрі начебто зустрічаються

Рис. 4. Рисунок «Червоного панно» (в основному вохра, є чорні рисунки — мамонт, змісподібний знак). Дальній зал.

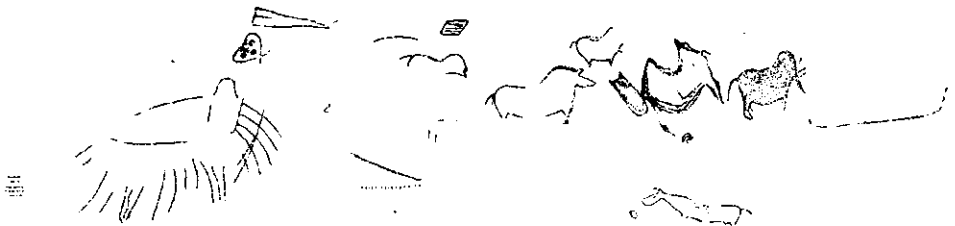

Рис. 5. Рисунок «Чорного панно» (чорна фарба). Дальній зал.

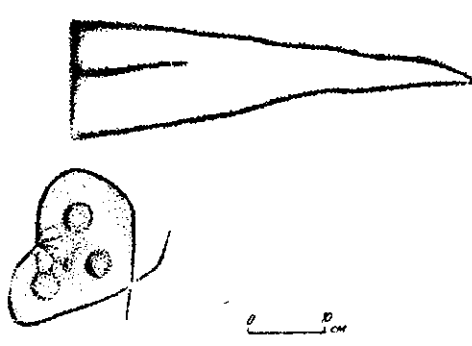

Рис. 6. Фрагмент «Чорного панно» (чорна фарба).

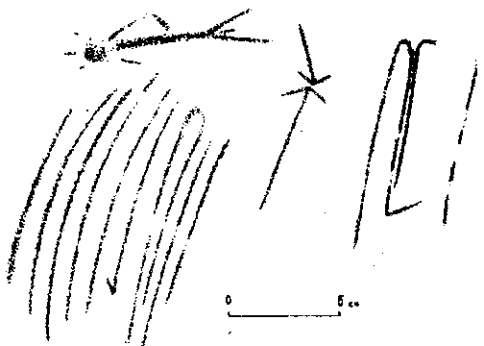

Рис. 7. Композиція з антропоморфною фігурою (чорна фарба). Дальній зал.

дві стріли (дротик), антропоморфна істота, над її головою три відрізки прямих ліній, головний убір (рис. 7).

Трохи нижче, на стіні, під напливами простежується ще ряд зображень, але їх можна буде розглянути лише при усуненні кальцитової плівки, що напливає на рисунок.

Рисунки, композиції Дальнього залу відрізняються від зображень у Великому залі, але відмінності носять не принциповий характер, і може йтися лише про варіації в межах єдиної традиції настінного живопису в конкретному печерному святилищі.

За порівняльним аналізом, ні теми, ні композиції не відрізняються від знайдених біля атлантичного узбережжя Європи (Франція, Іспанія), хоча Урал знаходиться на відстані 4 тис. км, а це піднімає цілу низку проблем,

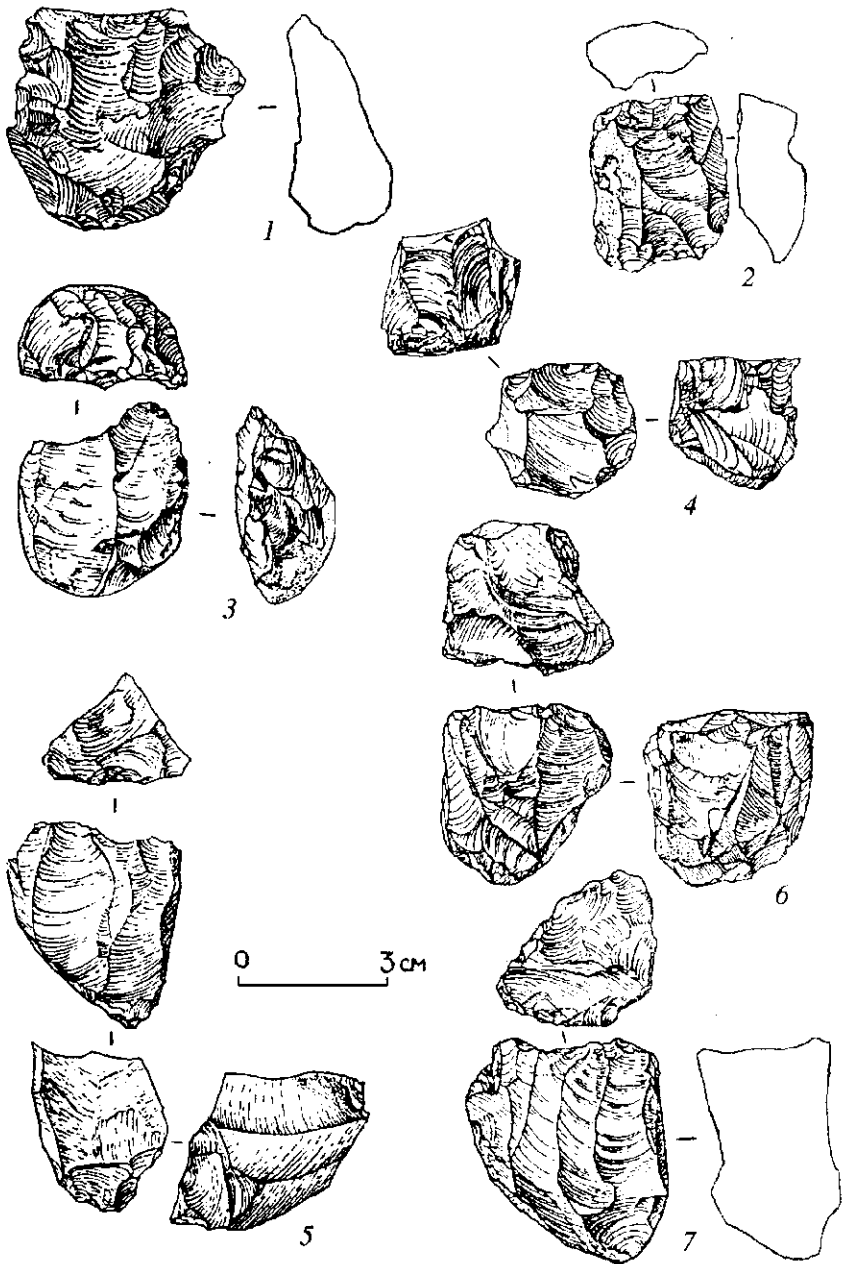

Рис. 8. Кам'яні вироби (нуклеуси) з культурного шару Ігнатіївської печери.

вирішення яких — справа майбутнього, зокрема й про новий центр палеолітичного мистецтва.

Окрім настінного живопису, в Ігнатіївській печері є й інші сліди діяльності палеолітичної людини. В 36 місцях печери на стінах зафіксовано штучні сколювання. Вони іноді поодинокі, але частіше йдуть серіями (іноді до 50 сколів) та утворюють своєрідно оброблені виступи стін. Сколи великі, їх негативи вкриті кальцитовою плівкою, що вказує на їх давній вік. Сколи розташовано від підлоги на висоті 0,4—2,1 м, більшість — на висоті 1,5 м. Виявилось, що переважну частину сколів утворено ударами, нанесеними не справа, як це слід було очікувати, а зліва. Певно час появи сколів збігається з часом існування в печері святилища і отже з часом нанесення рисунків. На наш погляд, ці здавалося б різні археологічні феномени — сліди єдиних ритуалів.

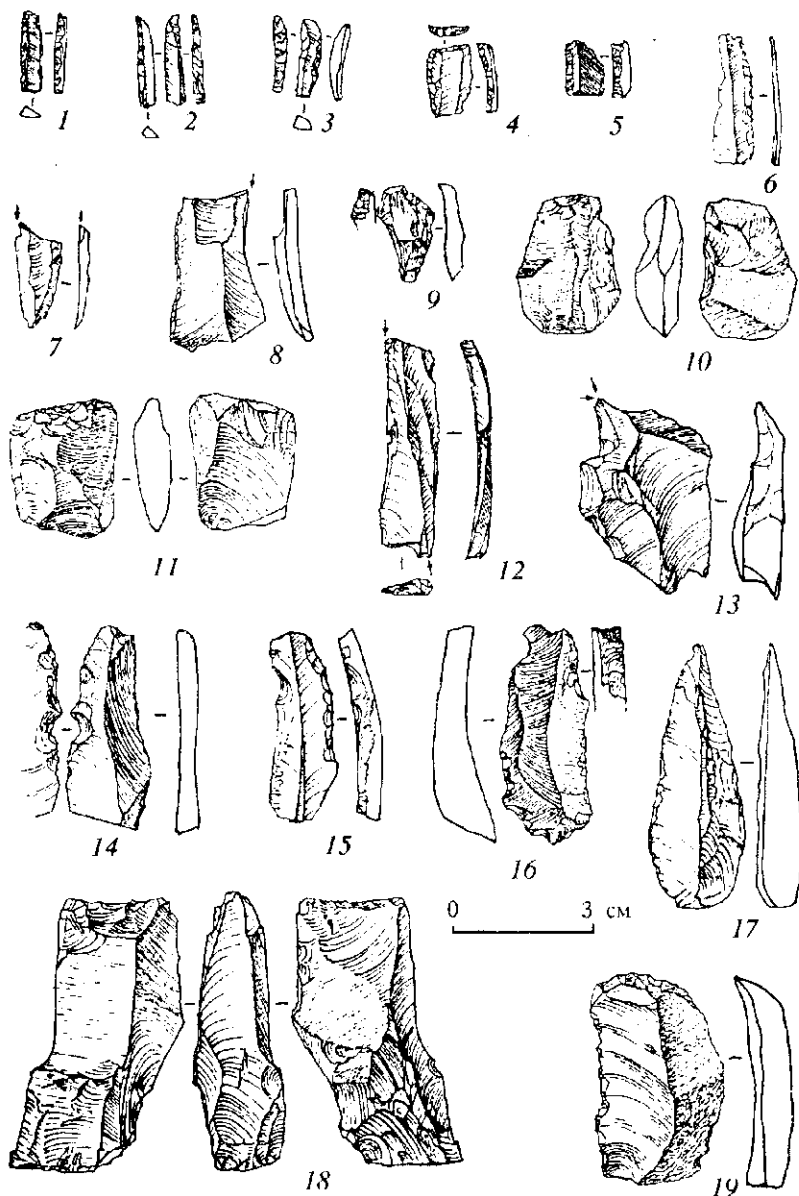

Рис. 9. Кам'яні знаряддя з культурного шару Ігнатіївської печери: 1–6 — платівки з пригупленим краєм; 7, 8, 12, 13 — різні; 9, 19 — скребачки; 10, 11 — долотця; 14, 15 — ретушовані платівки; 16 — різець.

У печері проведено розвідкові розкопки пухких відкладень. Три невеликих розкопи закладено у Великому залі, по одному — у Вхідному гроті та Низькому проході (межа світла і темряви). У Великому залі зафіксовано культурний шар особливого гатунку, умовно названий шаром відвідувань. Це — темний прошарок, оскільки в ньому дуже багато вуглинок, а також вохри, кісток тварин плейстоценового часу та невелика кількість кам'яних виробів. Палеонтологічні та палінологічні дані, отримані з культурного шару, вказують на його пізньоплейстоценовий вік. Окрім того, завдяки численним деревним вуглинкам (сосни) отримано три радіокарбонівих дати в різних лабораторіях (Новосибірськ, Москва, Єкатеринбург) — 14240 ± 150 (СОАН—2204); 14338 ± 490 (ИЭМЭЖ—366) і 13335 ± 192 (ИЭМЭЖ—365).

Таким чином, Ігнатіївська печера — складний археологічний об'єкт, який досить надійно інтерпретується як святилище доби пізнього палеоліту.

Кам'яний інвентар з неї знаходить паралелі в матеріалах стоянки імені Та-лицького (рис. 8; 9). Остання дає уявлення про мисливський тип культури з сезонними, пов'язаними, певно, з полюванням, перекочівками людей.

Якщо інтерпретація Ігнатіївської печери, на наш погляд, не викликає сумнівів, то розуміння значення подібних святилищ у життєдіяльності людей пізнього палеоліту потребує розробки ряду проблем, і на сьогодні можна лише припустити, що схожі святилища посідали дуже важливе місце в організації суспільного життя і лише в зв'язку з цим до нас дійшли унікальні художні витвори палеолітичних художників.

На завершення хотілося б коротко зупинитись на одному важливому сюжеті. Йдеться про можливо безпосередній генетичний зв'язок між мистецтвом, яке криється у темряві печер, і пізнішими наскельними зображеннями Уралу. Таке питання відносно наскельних рисунків вохрою в Скандинавії вже піднімалося². Але тут порівнювались два досить віддалених один від одного явища. Зовсім інша ситуація на Уралі, де є і палеолітичний живопис, і численні наскельні зображення. До речі, це припущення не таке вже й неімовірно, якщо врахувати відому стабільність історичного процесу в мезоліті та неоліті в гірсько-тайговій смузі Уралу. Насамперед звернемося до антропоморфних зображень (рис. 3, 7), підібрати їм аналогії не важко і в писаницях Середнього Уралу — Писаний камінь³, і Південного — писаниці Індісовська II, малюнки в Індісовській печері, Навісний гребінь. Ці спостереження, безумовно, наводять на роздуми. Але особливо цікавим є порівняння антропоморфної личини з Чорного панно з Дальнього залу з личинами Писаного каменя р. Вишери⁴. Незважаючи на стилістичну несхожість, іконографічна подоба має місце та навряд чи вона є випадковою. Тому датування частини малюнків зі скель Уралу доби мезоліту стає реальним.

Примітки

¹ Leroi-Gourhan A. Prehistoire de l'art Occidental. — Paris, 1971.

² Laming-Emperain A. La signification de l'art rupestre Paleolithique. — Paris, 1962. — P. 35.

³ Чернецов В. П. Наскальные изображения Урала // САИ. — Вып. 4—12. — 1964. — Табл. X, XI.

⁴ Генинг В. Ф. Наскальные изображения Писаного камня на р. Вишере // СА. — 1954. — XXI. — Табл. I. — Рис. 133, 136.

В. Т. Петрин

ПАЛЕОЛИТИЧЕСКОЕ ПЕЩЕРНОЕ СВАТИЛИЩЕ НА ГРАНИЦЕ ЕВРОПЫ И АЗИИ (Южный Урал)

В 1980 г. на Южном Урале открыта вторая (после Каповой) Игнатьевская пещера с росписями позднепалеолитического времени. В огромной пещере длиной около 600 м рисунки сконцентрированы главным образом в двух гротах: Большом и Дальнем залах. Они выполнены красной (охрой) и черной красками.

Различаются композиционные сцены, состоящие из изображений животных, людей, змей, линий и т. д., и отдельные изображения. Тема и композиция изображений имеет сходство с пещерами Атлантического побережья.

V. T. Petrin

THE PALEOLITHIC CAVE SANCTUARY ON THE BORDER BETWEEN EUROPE AND ASIA (the Southern Urals)

The second cave (after the Kapovaya cave) named Ignatievskaya with paintings of the late Paleolithic time was found in the Southern Urals in 1980. It is a vast cave, about 600 m long. Paintings are concentrated mainly in two grottos: a Large Hall and a Far Hall. They are made by red (ochre) and black paints. There are compositions consisting of images of animals, people, snakes, lines and so on and separate drawings. The subject and composition of images are similar with those in caves of the Atlantic coast.